

Медицина жана жалпы экология

Садыралиев Ж. – Жалал - Абад обл. стат. башк. жетекчиси

Жалал - Абад областынын социалдык – экономикасынын ресурстарын натыйжалуу пайдалануу

Базар экономикасынын шартында, аймактардын экономикалык жактан өнүгүшү бул алардын ресурстарын натыйжалуу пайдалануудан көз каранды, ал эми ресурстарды өндүрүшкө колдонуу “аймактардын стратегиялык өнүгүү программаларында” белгиленгендей инвестициялык саясаттан, инвестициянын областтардын тигил же бул өндүрүш тармагына тартылышына байланыштуу. Канчалык инвестициялык саясат активдүү, жагымдуу болуп, инвестиция көп тартылса, ошончо өнөр жай, кайра иштетүү, соода сатык, кызмат көрсөтүү ж.б. тармактардагы ишкердүүлүк өнүгөт. Албетте, инвестициялык жагымдуулук саясий, экономикалык, юридикалык, укуктук, социалдык ж.б. бир топ факторлордон көз каранды. Анткени ушул факторлор аймактардагы инвестициялык иш аракеттердин туруктуу шарттарын, ошол эле мезгилде инвестициялык тобокелчилдик даражасын да аныктайт. Кайсы областта инвестициялык жагымдуулук факторлору менен жаратылыш ресурстары бар жана бир болуп кошулушса, ошол областын инвестициялык потенциалы бар деп эсептелинет.

Инвест. жагымдуулук + эконом-соц. потенциал = инвест. потенциал

Ошондуктан да биз бүгүн областтагы инвестициялык потенциалдын аныктоочу булагы, негизги фактору болгон экономикалык потенциал жөнүндө сөз кылмакчыбыз. Экономикалык потенциал дегенде экономикалык илим тигил же бул аймакта чарба жүргүзүүгө боло турган ресурстардын мүмкүнчүлүктөрдүн кошулган, биргелешкен жыйындысы же ал ресурстардын эл чарбасында пайдаланылып жатканын жана пайдаланыла элек мүмкүнчүлүктөрүн кошуп эсептегендеги суммасы экендиги деп түшүнүк берет. Эгерде экономикалык потенциалдын азыркы пайдалануу абалын ар тараптан анализдесек, баа берсек, анда пайдаланыла элек ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга шарт түзөрүн баарыбыз жакшы билебиз, ошондуктан бүгүн Жалал - Абад областынын пайдаланылып жаткан экономикалык ресурстарынын экономикалык натыйжалуулугу кайсыл тармактарда кандай экендигине азын оолак токтолмокчубуз.

Экономикалык-социалдык потенциал дегенде:

- жаратылыш байлыктары менен камсыз болуу, айлана чөйрөнүн абалы
- калктын саны жана эмгек ресурстарынын деңгээли, өсүшү ж.б.
- өндүрүштүк потенциал (азыркы завод фабрикалар алардын абалы техникалык жактан камсыз болушу, технологиясы, адистешүү, атаандаштыкка туруктуу продукцияларды чыгаруу)
- илимий техникалык жана кадрдык потенциал (алдыңкы илимий технология, инновация, нанотехнология ж.б.)
- инфраструктура (транспорт, байланыш, коммуникация, банк системасы ж.б.)
- экономикалык потенциалдын геосаясаттык жана регионалдык аспектери (социалдык экономикалык өнүгүүнү дифференсациялоо, жаратылыштык климаттык айрыма, эмгектин бөлүнүшү, экономикалык интеграция)
- социалдык потенциал (коомдун социалдык курамы, калктын жашоо деңгээли, калктын кирешесинин жана байлыгынын курамы, эмгек акынын калктын кирешесиндеги салыштырма салмагы, иш менен камсыз болуу деңгээли, калктын ден-соолугу, психологиялык, руханий деңгээли, жеке жана коомдун коопсуздуктун деңгээли, социалдык инфраструктура).

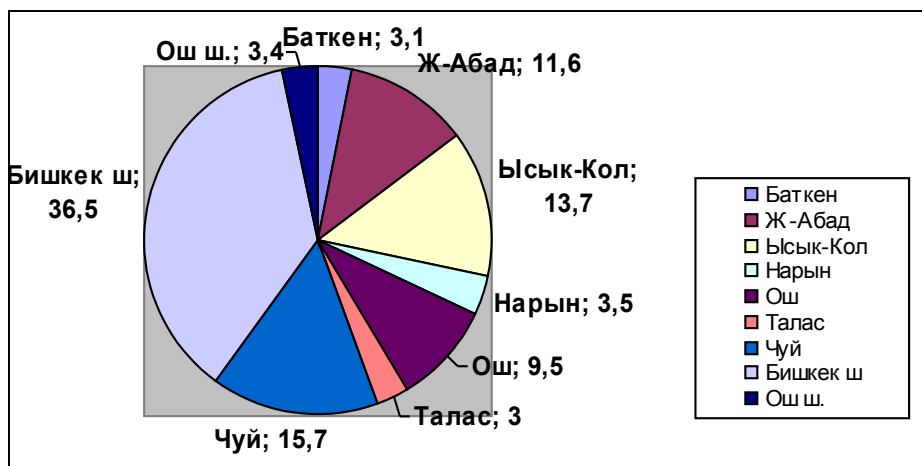
Чоң советтик энциклопедияда экономикалык потенциалды “белгилүү бир тарыхый мезгилде эл чарба тармактарынын- өнөр жай, айыл чарба продуктыларын өндүрүү, капиталдык курулуш куруу, жүк ташуу, чекене соода жана калкка акылуу кызмат көрсөтүү мүмкүнчүлүгү деп аныктайт. ЧСЭ (3 басылма, т.29 с.627). Жогорудагы аныктоого негиз акыркы 5 жылда Кыргыз республикасынын экономикалык потенциалын пайдалануусун карап көрөлү:

Кыргыз Республикасында жана региондорунда ички дүң продукциясынын (ИДП) көрсөткүчтөрү жана айрым өлкөлөргө салыштырмалуу анализи (накта баада)

	2005-ж.		2009-ж.		Ички дүң продукты 1 адамга		
	Млн. сом	Салыш- тырма салмагы %	Млн. сом	Салыш- тырма салмагы \$ %	2005-ж.	2009-ж. \$	%
Кыргызстан	100899,2	100	201222,9	100	491,5	910	185,1
Баткен областы	3326,0	3,3	6288,7	3,1	212,8	381,7	179,3
Жалал-Абад обл.	11456,3	11,4	23333,4	11,6	304,9	573,4	188,1
Ыссык-Көл обл.	13207,1	13,1	27570,8	13,7	764,4	1500,2	196,2
Нарын областы	4162,8	4,1	7095,4	3,5	408,1	669,2	164,0
Ош областы	9886,7	9,8	19037,6	9,5	246,0	439,4	178,6
Талас областы	4537,2	4,5	6044,1	3,0	520,2	635,8	122,2
Чуй областы	17231,4	17,1	31566,4	15,7	545,8	924,1	169,3
Бишкек шаары	33391,1	33,1	73540,2	36,5	982,7	1961,8	199,6
Ош шаары	3700,6	3,7	6746,3	3,4	365,6	642,2	175,6
Өлкөлөрдүн түрлөрү							
1 адамга ИДП - бийик деңгээлде						12200 жогору	69 өлкө
- ортодон жогору						3900- 12200	47 өлкө
- ортодон төмөнкү						996- 3900	57 өлкө
төмөнкү деңгээлде						995	60 өлкө

Бүткүл дүйнөлүк банктын методологиясы менен эсептелген бул ички дүң продукциянын 1 адамга Кыргызстанда 870-910 долларды түзүшү али биздин өлкөнүн экономикасын орто деңгээлде өнүккөн эле өлкөлөргө жеткирүү үчүн азыркы абалдан 6-7 эсеге экономикалык потенциалды натыйжалуу пайдалануу менен экономиканы көтөрүү мүмкүнчүлүгү бар экендиги, экономикалык потенциалыбыз ушунчалык деңгээлде пайдаланылбай жатканынан кабар берет. Ал эми областыбыздын регионалдык дүң продукциясы 1 адамга эсептегенде өлкөбүздүн ичинде Бишкек шаарынан эле 3-3,5 эсеге аз болууда. Бул деген сөз калкыбыздын жашоо деңгээли да борбордон 3 эсеге төмөн турат дегенди түшүндүрөт. 2009-жылкы эсеп боюнча Монако мамлекети бир жылда бир жашоочусуна орточо 203 миң \$ америка доллары эсебинде ИДП өндүргөн.

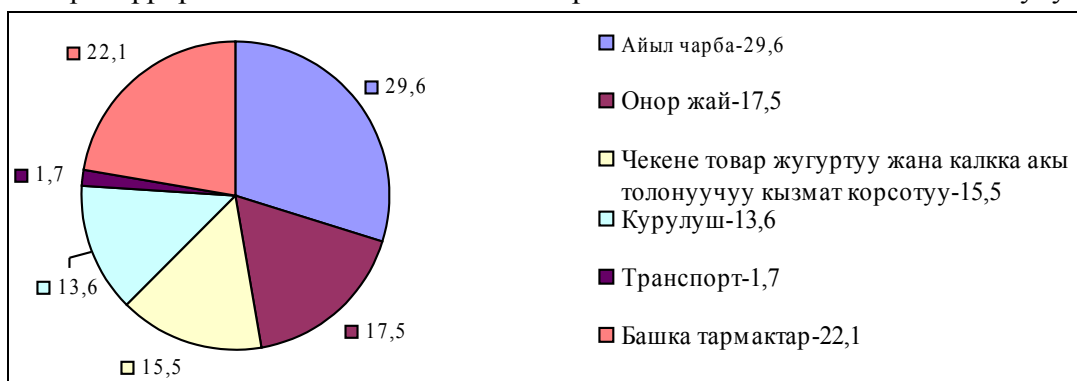
Кыргызстандын ички дүң продукциясынын структурасы региондор боюнча
(2009ж. накта баа менен)

Жалал-Абад областы Кумтөрдү кошпогондо республикада ИДПнын көлөмү боюнча 3-орунда турат, бул деген сөз областыбыздын экономикалык потенциалы башка региондорго, айрыкча Ош областына салыштырмалуу (Ош областы бардык жагынан Жалал Абад областына барабар) чон экендигин, мунун негизги себеби ири өнөр жай ишканаларынын бар экендиги менен түшүндүрүүгө болот.

Жалал Абад областынын ички дүң продукциясынын структурасы тармактар боюнча (2009-жыл)

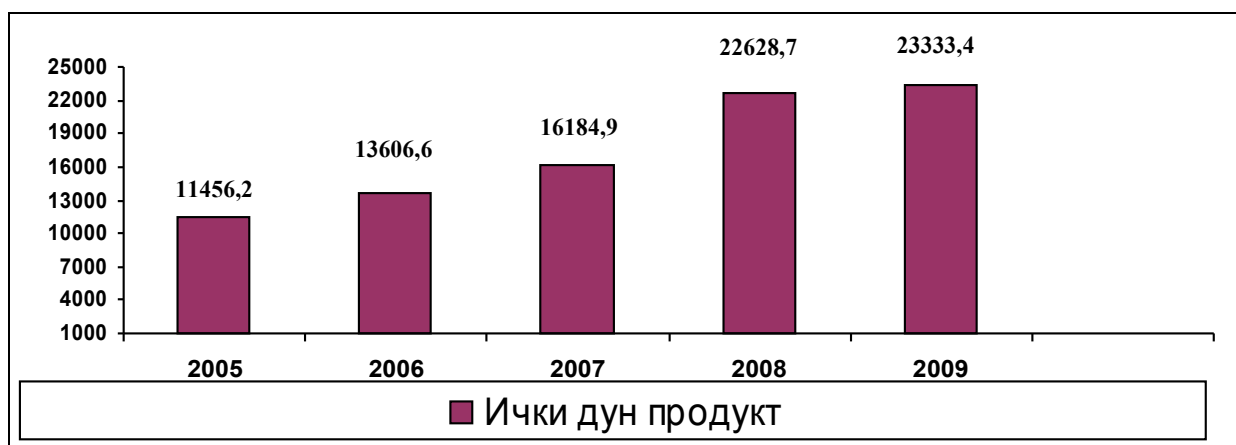
ИДПнын курамында акыркы жылдары (2000-ж. салыштырмалуу) соода жана акылуу кызмат көрсөтүүнүн салмагы 10% га чейин өстү. Негизги себеби Бишкек-Ош жолунун биздин

областан өтүшү түрткү берди. Келечекте бул трассанын эки жагына заманбап кемпинг, мейманкана ж.б. кызмат көрсөтүүчү жайлар кайрадан курулушу бул көлөмдү дагы көбөйтөтөр эле.

Областын ички дүң продукциясынын динамикасы
(2009 ж. млн. сом)

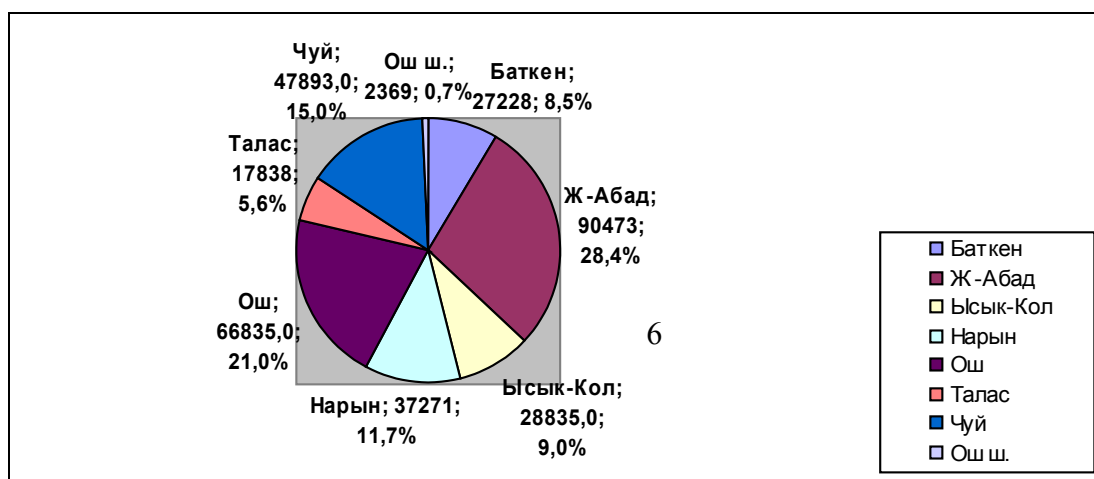
Кыргыз республикасынын өнөр-жай продукцияларын региондор аралык суммалай жана натуралай өндүрүүсүнүн анализи

2010-жыл										
Млн. сомДун өнөр-жай продукциялары	Салыш-тырма салмагы %	млн. кВт. саатЭлектр. энергия	Салыш-тырма салмагы %	миң тоннаМунай-зат	%Салыш-тырма салмагы	кгАлтын өндүрүү	Салыш-тырма салмагы %	тоннаКөмүр	Салыш-тырма салмагы, %	сом1 адамгадун продукциясы, өнөр-жай
79332,8	100,	12062,7	100,	82,8	100,0	18006,6	100,	574961,6	100,0	14641,6
1670,6	2,1	4,1	0,03					156469,9	27,2	3851,1
10889,5	13,7	10924,3	90,6	82,8	100,0	281,5	1,6	49471,8	8,6	10643,3
1290,3	1,7					17661,0	98,1	4247,2	0,7	2923,8
908,1	1,2	146,6	1,2			64,1	0,3	183358,9	31,9	3501,2
1537,1	1,9	0,2	0,002					181395,7	31,5	1375,1
410,6	0,6									1793,0
41516,5	52,3	200,3	1,7					18,1	0,003	51366,3
19715,6	24,8	787,2	6,5							23291,6
1394,3	1,7									5381,4

Келечекте област эң чоң өнөр жайлуу регион болуп калышына шарт бар, анткени областтын аймагында жайгашкан жаратылыш -минералдык ресурстар - кен байлыктар буга негиз болуп берет. Бир эле Нарын дарыясынын үстүнө жалпы кубаттуулугу 33,4 млрд.кВт келген 22 ГЭСтерди курууга болот. Натыйжада регион коңшу мамлекеттерге арзан баада, экологиялык таза электрэнергия сатууга экспорттоого мүмкүнчүлүк алар эле.

Областын аймагында 500 тоннадан ашык алтындын изилденген запасы бар. Жакында ишке кирген алтын казып кайра иштетүүчү Кытайлык ” Фулд Голд Майнинг”, Казакстандык “Казакмис Голд Кыргызстан” ишканалары буга мисал боло алат. Мунай менен газдын изилденген запасын казып алууну көбөйтүп кайра иштетүү региондун келечектүү тармагы болуп кала берет. Мунайдын 90,0 млн т., газдын 5 млрд. м. кубдан ашык нак изилденген, 765 млн тоннага божомолдонгон запасы бар. Башка минералдык сырьелук ресурстардан сурьма, молибден, воллостанит (40 млн т.), цинк, туздардын жана баалуу курулуш таштарынын чоң запастары бар. Жалал Абад шаарында курулуп иштеп жаткан таш кесүүчү завод азыр өз продукциясын Россия жана Казакстанга жөнөтүп жатат, азырынча Орто Азиядагы эң чоң завод болуп саналат. Региондогу көмүрдүн запасы да өтө көп 1,3 млрд. тоннаны түзөт. Областта 1990-жылы 1,0 млн. тонна көмүр казылса, азыр 50-60 миң тонна көмүр араң казылат.

Дыйкан (фермер) жана жеке ишкерлердин чарбаларынын саны (2010-жылдын аягына карата).

Жалал-Абад областында дыйкан (фермер) жана жеке ишкерлердин чарбаларынын эң көбөйгөн саны 2008-жылга туура келет. 2009-жылы айыл чарбасында 90473 дыйкан (фермер) чарбасы иштеп, же республикадагы бардык чарбаларынын 28,4% түзгөн. (диаграмманы караңыз). Жеке дыйкан чарбаларынын көптүгү келечекте кооперативдерди түзүүгө багыт берет.

Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча кезектеги баа менен айыл чарба, аңчылык жана токой чарба продукциясынын дүң чыгарылышынын көлөмү, (млн. сом).

к/№	Аймактардын аталышы.	Дүң продукциянын көлөмү (млн.сом), салыштырма үлүшү (%)	
1	Баткен областы	7559,3	6,8
2	Жалал-Абад областы	20414,1	18,3
3	Ысык-Көл областы	16843,3	15,1
4	Нарын областы	7997,3	7,2
5	Ош областы	19904,0	17,9
6	Талас областы	9430,4	8,5
7	Чүй областы	28010,7	25,2
8	Бишкек шаары.	603,1	0,54
9	Ош шаары.	521,9	0,47

Жалал-Абад областы республикадагы ири пахта өстүрүүчү аймак болуп саналат. 2010-жылы республиканын пахта өстүрүүчү областтарында пахта сырьесун өндүрүү төмөндөгүдөй болду:

Областтардын аталышы.	Пахта өндүрүү, тн.	Жалпы көлөмгө карата салыштырма үлүшү, %.
Кыргыз Республикасы	74040	100,0
Баткен	206,6	0,30
Жалал-Абад	42240,3	57,1
Ош	31593,1	42,6

Азыркы мезгилде ушул өндүрүлгөн пахтанын 1-2% гана жип болуп иштетилгенге же даяр продукция чыгарууга пайдаланылат, калганы була болуп кайра иштетилип сырьё катары экспортко кетиши өтө кейиштүү көрүнүш. Мөмө жемишти кайра иштетүүгө толук шарт бар. Экологиялык жактан таза коон дарбыздарды экспортко чыгарсак натыйжалуулугу дагы артат эле.

Областыбыздын дагы бир приоритеттүү тармагы бул туризм Туризм боюнча экономикалык ресурстарыбыз да дүйнөнүн көп жеринен калышпайт. Бирок субъективдүү жактары ,инвестициялык жагымдуулук маселеси көп жагынан жетишпейт.

2009-жылкы эл каттоонун жыйынтыгы менен эмгек ресурстарынын региондор аралык анализи

Региондор		15 жаштан жогорку ж-а андан жогорку жаштагы калктын санына % менен				Эмгекке жарамдуу курактагы калктын жумушсуздугунун деңгээли
		Экономик а-лык актив-дүүлүк деңгээли	Иш менен камсыз-дуулук деңгээли	Кесиптик / жогорку билимдин деңгээли	Жалпы билимдин деңгээли	
1	Кыргызстан	62,9	56,5	28,4/12,4	70,0	10,2
2	Баткен обл	65,4	61,2	18,8/7,2	80,1	6,5
3	Жалал-Абад	65,4	59,5	20,2/7,7	77,7	9,0

	обл					
4	Ыссык-Көл обл	63,4	56,6	33,8/12,8	64,7	10,8
5	Нарын обл	62,8	57,1	24,8/10,9	73,3	9,5
6	Ош обл	70,8	68,1	16,9/7,2	80,7	3,7
7	Талас обл	66,3	62,7	26,2/9,8	71,6	54
8	Чүй обл	59,1	50,2	29,5/10,7	68,7	15,2
9	Бишкек шаары	56,5	45,7	49,7/26,3	49,8	19,3
10	Ош шаары	50,1	44,3	36,5/17,3	62,1	11,7

Эмгек ресурстары анын жалпы билим деңгээли көп өнүккөн өлкөлөрдөн калышпайт, бирок профессионалдык кесиптик билими барлар Кыргызстан боюнча жалпы эмгекке жарамдуу калктын 5,3% , Жалал Абад областында бул көрсөткүч 4,3% ды түзөт, мунун да көпчүлүгү Союз мезгилинде кесиптик окуу жайын бүткөндөр. Бул көрсөткүч качан гана суроо талап болгондо көбөйөрү баарыбызга маалим.

Жалал Абад областынын – бай жаратылыштык ресурстары, Кытай элдик Республикасы менен чектешиши, айлана чөйрөнү коргоодогу жагымдуу кырдаал жана рыноктук мамилелердин артка кайтпас өнүгүү деңгээлине, инвестициялык жагымдуулукту кошкондо (саясий, укуктук, юридикалык, социалдык- субъекттен көз каранды болгон факторлорду) Жалал Абад облусунун инвестициялык потенциалы өтө жогору экендигин айгинелеп турат. Ал эми инвестициялык жагымдуулук жөнүндө сөз али алдыда.